

Людмила ШЕЛЮК

кандидат історичних наук, доцент,
в. о. ректора Рівненського інституту
слов'янознавства Київського
слав'яністичного університету

Ключові слова: людина, культура, демократія, освіта, вища освіта, самоорганізація вищої освіти, демократизація вищої освіти.

У сучасному вітчизняному науковому і філософському дискурсі проблема змісту демократичної вищої освіти дотепер залишається дискусійною. Проте не викликає жодних сумнівів те, що, як форма організації освітньої системи, саме вища освіта щонайбільше забезпечує реалізацію інтересів, прав і свобод усіх учасників освітнього процесу. Цьому сприяє реорганізація вищої освіти не тільки як системи, що самоорганізується, але й такої сфери, яка сприяє безперешкодному впровадженню демократичних чинників її розвитку. Це забезпечує подолання перешкод, що виникають на шляху демократичного піднесення вищої освіти.

УДК 37.014:378(477)

ЗМІСТ І ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

© Шелюк Л., 2014

сучасному українському суспільстві відбуваються складні та суперечливі трансформаційні процеси в економіці, політиці й національній самосвідомості. Конституційне закріплення основних інститутів і принципів демократії є лише одним із кроків на шляху демократизації. Адже демократії потрібно навчатись. Останнє якраз і є тією головною домінантою, якою Болонський процес дає відповідь на виклики глобалізації й сучасних міграційних процесів. Виключно важлива роль у вихованні демократичної культури особистості належить учителеві. Болонський процес формулює вимоги до демократичної освіти, підготовки демократично орієнтованого вчителя. Українські університети до впровадження цих вимог підготовлені ще недостатньо. Розроблений у межах українсько-канадського проекту курс «Основи демократії» читається лише як експериментальний, і далеко не у всіх вищих навчальних закладах [1, розд. 11].

Незважаючи на стрімку інформатизацію українського суспільства й проведені за часів незалежності реформи в освітній галузі, є ряд недоліків та суперечностей у процесі демократизації освіти.

Перш за все треба зафіксувати обов'язковий і необхідний взаємозв'язок процесів демократизації освіти з відповідним правовим забезпеченням. Тому модернізація нормативно-правового поля освіти є найпершою передумовою її демократизації на всіх рівнях: на рівні управління національною системою освіти, на рівні управління окремим навчальним закладом, на рівні провадження навчально-виховного процесу.

Демократизм законів і підзаконних актів та інших нормативних документів, що регулюють ці процеси, має забезпечувати демонополізацію освіти і участь громадськості в першому випадку, плюралізм, виборність і врахування пропозицій від колективу – у другому, творчість, вільний вибір методів і форм навчання – у третьому [5, с. 482]. Виходячи з позицій демократизації усіх сфер громадського життя, слід зазначити, що на сьогодні ми маємо покоління, яке вже не знайоме з тоталітарним устроєм, але ще не розуміє, якою саме повинна бути демократія. Тому освіта як головне інформаційне джерело має забезпечити розуміння та усвідомлення демократичних процесів у всіх сферах суспільного буття [5, с. 483].

Хоча від дня проголошення незалежності процес становлення громадянської культури в Україні пройшов ряд важливих етапів – багатопартійність, альтернативні вибори, розвиток мережі недержавних організацій та добровільних асоціацій громадян, існуюча в нашій державі система освіти слабо зорієнтована на формування в молоді демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави. Навчально-виховний процес недостатньо спрямований на формування демократичного світогляду. Серйозною перешкодою на шляху громадянської освіти та виховання є розрив між теоретичними знаннями та повсякденною соціальною практикою [3, с. 54].

Демократична вища освіта як форма організації освітньої системи передбачає забезпечення інтересів, прав і свобод усіх студентів і викладачів без винятку. Тому в системі демократичної вищої освіти всі

суб'єкти двох базових спільнот (викладачі і студенти) мають значення, і врахування кожного суб'єкта є обов'язковим для реалізації цілей демократичного навчання.

Але між двома вказаними групами в освітньому процесі виникають певні взаємини. Головний принцип цих взаємин за своєю сутністю є антидемократичним – примусове нав'язування волі однієї людини (викладача) колективу студентів. Наявна суперечність, яку можна вважати головною суперечністю демократизації освіти: необхідність створення демократичної системи на базі взаємин, командно-адміністративних за своєю суттю (тобто взаємин “викладач – студент”). На усунення цієї суперечності й спрямований процес демократизації вищої освіти, і саме це робить такий процес невпинним.

Якими шляхами доцільно розв'язувати зазначену суперечність? Для цього ми пропонуємо не шукати певних закономірностей процесу становлення демократичної вищої освіти, відповідно, не виникне проблем із виявленням загального і часткового, визначенням пріоритету загального і відкиданням часткового. Кожний фактор, кожен одиничний випадок слід визнавати, оскільки він може вплинути на розвиток усієї системи загалом. У складних системах, що самоорганізуються (а систему вищої освіти певною мірою можна вважати такою), кожний випадок може привести до переходу системи на інший щабель і тому є значущим. Кожний елемент системи міцно пов'язаний з іншими, що забезпечує певний порядок у системі. Визнання значущим кожного елемента складної самоорганізації системи забезпечує збереження порядку в самій системі та її життєдіяльність.

Реорганізація системи вищої освіти, яка ґрунтується на ставленні до цієї системи як до складної, що самоорганізується, сприяє безперешкодному розвитку демократичних процесів у вищій освіті, оскільки здатна враховувати реалії життя, їх вплив на еволюцію і розвиток системи [4, с. 147].

Ще одним важливим аспектом аналізу є співвідношення демократизації ви-

щої освіти і впливу глобального ринку на формування соціальних рис держави. На сьогодні розбудова соціальної держави в Україні відбувається в дискурсі глобалізації як в економічній, так і в інформаційно-освітній сферах. Саме в цьому аспекті полягає складність формування рис соціальності для України: з одного боку, відбудова суверенної нації-держави, з іншого – відповідати на виклики перед тиском глобальної ринкової економіки, бути конкурентоспроможною державою в Європі і світі, інтегруватися в європейський і світовий економічний і освітній простір, що вимагає урахування чинників змін в Європі і світі, до яких належать інтернаціоналізація навчання і досліджень у вищій освіті та поширення корпоративно-бізнесового впливу на академічний світ в орієнтованому на ринок глобальному середовищі. Ці тенденції, з одного боку, негативно впливають на її якість, а з іншого – сприяють зростанню кількості приватних навчальних закладів і пошуку альтернативних ресурсів. Але така ситуація свідчить про те, що модернізація і реформування освіти в сучасному світі глобалізаційних тенденцій неможливі без урахування механізмів ринкової економіки, поєднання виробництва, освітніх закладів і науково-дослідних установ [6, с. 7–8].

Демократизація вищої освіти не є кінцевим етапом, а становить водночас неперервний процес і мету, якої необхідно постійно прагнути. Вона по-справжньому буде дієвою тільки тоді, коли викладачі та студенти постійно дбатимуть про неї, укорінятимуть і захищатимуть її, будуть ставитися до неї як до уособлення громадянських прав і свобод. Таким чином, сутністю демократичної вищої освіти можна вважати динамічний процес співтворчості студентів і викладачів, під час якого формується базис фахових знань, свідомість і мораль студентів, а викладачі постійно складають іспити на звання вільних та гідних громадян [4, с. 147].

Метою демократичної, громадянської освіти є громадянин як член правової демократичної держави. Наслідком і резуль-

татом громадянської освіти має бути формування людини, яку характеризують:

1. Відчуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати. Про права людини не достатньо лише знати, необхідно навчитися сприймати їх як беззаперечну цінність – особистісну та загальну. Громадянська освіта має бути зорієнтована на розвиток уміння індивідів міркувати, аналізувати, ставити запитання, робити власні висновки, адекватно орієнтуватися в політичній ситуації, захищати свої інтереси. Головне тут полягає в тому, щоб навчитися сприймати державу не як джерело благодаті чи, навпаки, саму лише загрозу автономії особистості, а як інституцію, скеровану систематично й кваліфіковано управляти соціальними процесами.

2. Відданість демократичним цінностям, віра в них, прихильність до таких цінностей суспільного життя, як права людини, верховенство права, правління закону, справедливість. Громадянська освіта – це не лише засвоєння певної суми знань, а ще й культивування цінностей демократії, формування готовності особистості діяти відповідно до вимог законності та справедливості.

3. Політична освіченість, компетентність. Ця риса політичної культури визначається мірою опанування людиною базових знань про статус особистості, права людини, про суспільство, у якому вона живе, його історію, культуру, звичаї й традиції, природу й устрій держави. Політична освіченість також передбачає, що людина знає головні поняття й терміни суспільствознавства, розпізнає їх смисл у різних контекстах, може назвати суспільні явища, їх суттєві властивості.

4. Знання, визнання й дотримання законів. Ознакою демократичної громадянськості, громадянською чеснотою є здатність особи належно ставитися до наявних у суспільстві норм і правил, дотримуватися суспільних імперативів, визнавати й шанувати суспільні авторитети, виконувати обов'язки, покладені на неї громадою – законослухняність. Дотичним до цього по-

казником громадянськості є лояльність – визнання чинних законів, повноважень влади. Культура громадянськості визначається рівнем юридичної освіченості людей, їхнім знанням і розумінням того, що є законним, а що не законним.

5. Толерантність і готовність до компромісу, до розв'язання конфліктів шляхом переговорів. Ця риса демократичної політичної культури передбачає усвідомлення особистістю множинності й різноманітності світу, повагу до інтересів і прав інших.

6. Участь у спільних справах. Унаслідок громадянської освіти учні мають пересвідчитися в тому, що стабільне існування вільного й законодавчо врегульованого суспільства, ефективне розв'язання проблем життя громад потребують їхньої безпосередньої й зацікавленої участі, вміння робити зважений вибір, знання правил і процедур ухвалення рішень та їх реалізації [2].

Загалом, для реалізації концепції демократичної (громадянської) освіти потрібні такі заходи:

1) організація широкого обговорення важливості громадянської освіти (або освіти для демократії) в українському суспільстві, використовуючи ЗМІ, круглі столи, конференції педагогічної громадськості за участі науковців; втілення в життя результатів цих обговорень за допомогою державних та громадських програм;

2) створення постійно діючих семінарів з проблем громадянської освіти; залучення до обговорення та співпраці громадських організацій, навчальних закладів, широких кіл громадськості;

3) дослідження та узагальнення міжнародного досвіду освіти, висвітлення його у спеціалізованих фахових виданнях, на науково-теоретичних і практичних конференціях та семінарах;

4) поєднання змісту освіти, навчальних планів та програм уже існуючих дисциплін гуманітарного циклу, орієнтуючись на важливість формування культури громадянськості;

5) розробка дисциплін, курсів, окремих модулів, навчально-методичного забезпе-

чення для підготовки та перепідготовки вчителів;

6) створення умов для підготовки фахівців, які здійснюватимуть перепідготовку вчителів;

7) участь громадських організацій у співпраці із закладами освіти в розробці науково-методичного забезпечення громадянської освіти, залучення школярів, студентів та викладачів до участі у суспільному житті.

8) запровадження спеціалізації «Громадянська освіта» на курсах перепідготовки викладачів в інститутах післядипломної педагогічної освіти; включення до програм підвищення кваліфікації керівників навчально-виховних закладів проблематики розвитку громадянської освіти;

9) створення на базі інститутів післядипломної освіти, громадських організацій центрів для навчання різних категорій педагогічних працівників демократичних методів взаємодії з учнями та студентами.

Реалізація цих заходів має привести до формування демократичних засад розвитку вищої освіти. О. Невмержицький та А. Свириденко виділяють такі головні риси демократичної вищої освіти:

- відсутність ідеологізації освіти й нав'язування певних поглядів, притаманних тоталітарним режимам влади;
- формування вільного громадянина, здатного свідомо брати участь у політичному житті, зміцнювати й розвивати демократію;
- надання студентам широких можливостей вибору навчальних курсів (зокрема й в інших ВНЗ) та викладачів за чіткого розуміння ними кінцевої мети свого навчання;
- навчання студентів самостійності, надання їм максимальної свободи в поєднанні з вихованням почуття відповідальності за свої дії, рівень і напрям підготовки, а також напрям змін у тому оточенні, у якому вони живуть і навчаються;
- зведення ролі викладача до рівня помічника в одержанні знань. Використання

системи наставників для привчання студентів до самостійності та громадської відповідальності;

- наявність демократичної системи надання й оцінювання знань, яка стимулює студентів до постійної праці з оволодіння ними і найбільш адекватно відображає індивідуальний розвиток та здібності;

- контроль за якістю освіти незалежними організаціями, що проводиться як на рівні студентів, так і на рівні викладачів. Вплив рекомендацій таких незалежних організацій на функціонування ВНЗ;

- використання студентського самоврядування в академічних групах та гуртожитках (тобто на рівні навчання і побуту) як одного з найважливіших щаблів громадського зростання;

- забезпечення рівних умов вступу до ВНЗ, навчання в ньому, а також рівних можливостей набуття подальшої освіти впродовж усього життя;

- орієнтація вищої освіти на кінцеві результати – працевлаштування випускників, з одного боку, і задоволення вимог споживачів – роботодавців – з іншого;

- спрямованість освітньої системи на підготовку сучасного фахівця найвищого гатунку [4, с. 147].

Отже, демократизація вищої освіти є складний і багатогранний процес. Проте демократичні зміни в цій сфері можуть бути успішними лише за умови, що громадяни мають необхідні для громадянської участі знання, уміння і бажання їх застосовувати на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко В. П.** Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. – К. : Інститут вищої освіти АПН України, 2006. – 520 с.

2. **Жадько О. А.** Роль громадянської освіти як вимога сучасності [Електронний ресурс] / О. А. Жадько // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. Вип. 22 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ttmniv/2008_22/09.html

3. **Линовицька О.** Інноваційний розвиток освіти в контексті відповідальності / О. Линовицька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія : збірник наукових праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 21. – С. 51–56.

4. **Невмержицький О.** Поняття демократизації навчально-виховного процесу в сучасному вищому навчальному закладі / О. Невмержицький, А. Свириденко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Серія : Педагогіка. – Переяслав-Хмельницький : ПХДПУ ім. Г. Сковороди – С. 146–147.

5. **Панченко Л. М.** Значення демократії в освіті і через освіту / Л. М. Панченко // Гілея. – 2012. – № 7. – С. 481–484.

6. **Рябенко Є. М.** Демократизація вищої освіти в дискурсі формування соціальної держави в Україні [Електронний ресурс] / Є. М. Рябенко // Гілея : науковий вісник : збірник. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2010. – Вип. 35. – С. 148–155. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/Gileya35/F2_doc.pdf

CITED LITERATURE

1. **Andrushchenko V.P.** Organized society / V. P. Andrushchenko. – K. : Higher Education Institute in Pedagog. Science Academy of Ukraine, 2006. – 520 p.

2. **Zhadko O.A.** Role of civil education as a challenge nowadays [Electronic resource] / O. A. Zhadko // Theory and methodics in education and training : col. scient. works. Issue 22 / Kharkiv National Pedagog. H. S. Skovoroda. – URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ttmniv/2008_22/09.html

3. **Lynovyt'ska O.** Innovative education development in the responsibility context / O. Lynovyt'ska // Child Development Institute Bulletin. Branch : Philosophy. Pedagogy. Psychology : collect. of scient. works / National Pedagog. M.P. Drahomanov University. – K. : National pedagog. University Print, 2012. – Issue. 21. – P. 51–56.

4. **Nevmerzhytskyi O.** Concept of democratization in educational process in modern higher education establishment / O. Nevmerzhytskyi, A. Svyrydenko // Humanitarian Bulletin «Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical H. Skovoroda University». Branch: Pedagogy. – Pereiaslav-Khmelnitskyi : PKDPU H. Skovoroda – P. 146–147.

5. **Panchenko L. M.** Meaning of democracy in education and through education / L. M. Panchenko // Hileia. – 2012. – № 7. – P. 481–484.

6. **Riabenko Ye. M.** Higher education democratization within discourse of social state formation in Ukraine [Electronic resource] / Ye. M. Riabenko // Hileia : scient. bulletin : coll. scient. works. – K. : VIRUAN, 2010. – Issue. 35. – P. 148–155. – URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/Gileya35/F2_doc.pdf